
РОЗДІЛ ІХ. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.59>

ВІЙНА ЯК УТИЛІТАРНА СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Вовк В.М.,

доктор юридичних наук,

професор, професор кафедри державно-правових дисциплін

Київського інституту Національної гвардії України, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

e-mail: prazett@ukr.net

Вовк В.М. Війна як утилітарна соціальна практика і міжнародне право.

У статті розкриваються малодосліджені аспекти війни як соціальної практики. Показано, що соціальні практики вплітаються в соціальну реальність і є наслідками локальних трансформацій звичних дій людей, що свідчить про динаміку розвитку суспільства в цілому та про «прагматичний поворот» в сучасних гуманітарних і суспільствознавчих науках. Вказується на те, що війна як соціальне явище і соціальна практика здавна притаманна людству. Розвідка стала можливою завдяки здійсненому аналізу праць вчених-фахівців у сфері соціальної філософії і міжнародного права, які опубліковані в періодичних виданнях і монографічній літературі, що послуговували матеріалом для вивчення означеної теми. На основі сучасних розробок концепції соціальних практик автор доводить, що війна є однією із утилітарних соціальних практик сучасності. Показано, що усі соціальні практики (в тому числі і війна) в своїй основі мають діяльнісний аспект, а відтак ефективно дослідженими вони можуть бути за допомогою діяльнісного підходу. Особлива увага в статті приділена темпоральним характеристикам війни як соціальної практики, зокрема: невизначеності, чіткості хронологічних меж, контекстуальності і ситуативності, специфіці соціального часу тощо. В межах ситуативності і контекстуальності війни як соціальної практики доводиться, що незмінність ціннісно-сміслового ядра війни як збройного зіткнення противників не виключає зміни форм війни, які детермінуються конкретним соціокультурним контекстом. Значна увага в статті приділена сучасній формі війни – мережево-центричній, яка сформувалася в межах сучасного інформаційного суспільства та є результатом застосування новітніх наукових досягнень в сфері інформаційно-комунікативних технологій. Також в статті висвітлені питання ритуалізації і звичаїв війни та військової справи.

Ключові слова: соціальна практика, утилітарна соціальна практика, війна, збройний конфлікт, традиційна війна, мережево-центрична війна, «філософія війни».

Vovk V., War thinking as a social practice and international law.

The article reveals little-studied aspects of war as a social practice. It is shown that social practices are intertwined with social reality and are the consequences of local transformations of people's usual actions, which indicates the dynamics of the society's development as a whole and a "pragmatic turn" in modern humanities and social sciences. It is pointed out that war as a social phenomenon and social practice has been inherent in humanity since the earliest times. Intelligence service became possible thanks to the analysis of the works of scientists-specialists in the field of social philosophy and international law, published in periodicals and monographic literature, which served as material for the study of this topic. On the basis of modern developments of the concept of social practices, the author proves that war is one of the utilitarian social practices of our time. It is indicated that all social practices (including war) basically have an activity aspect, therefore they can be effectively investigated using the activity approach. Particular attention in the article is paid to the temporal characteristics of war as a social practice, in particular: uncertainty, clarity of chronological limits, contextuality and situationality, and the specificity of social time. Within the situational and contextual nature of war as a social practice, it is proved that the invariability of axiological core of war as an armed clash of adversaries does not exclude changes in the forms of war determined by a specific sociocultural context. Considerable attention in the article is paid to the modern form of war – network-centric, which has formed within the framework of the modern information society and is the result of the application of the latest scientific achievements in the field of

information and communication technologies. The article also reflects the issues of ritualization, war customs and military affairs.

Key words: social practice, utilitarian social practice, war, armed conflict, traditional war, network-centric war, «philosophy of war».

Постановка проблеми. Уся діяльність людства (сучасна і представлена в ретроспективі) є сукупністю соціальних практик, направлених на пошуки ефективних способів виживання, забезпечення життя та комфорту. Такі практики називаються утилітарними або результативними, оскільки люди роблять щось з розрахунком на корисний результат: «цей тип практик дуже широкий. В нього включаються, перш за все, самі природні повсякденні дії. До нього відносяться і економічна або комерційна діяльність, політична діяльність, а також практично усі дії, які здійснюються у військовій, юридичній, технічних областях, в сферах освіти і медицини» [1]. В сучасній суспільствознавчій літературі під соціальними практиками розуміється «сукупність прийнятих в культурі (традиційних) способів діяльності, навичок поведінки з різними предметами; мисленням або дія «за звичкою», слідування правилу, поведінка, яка має ритуальний характер; конкретні соціальні інститути» [2].

Попри те, що людство здавна намагалося не лише описати війну, військові дії і події, але й теоретично осмислити це явище, неоднозначність війни як соціальної практики і сьогодні залишається очевидністю.

Стан опрацювання цієї проблематики. Початки теоретичного осмислення війни як явища сягають античних часів. Не вдаючись до детального текстологічного аналізу праць/фрагментів праць античних мислителів зазначимо, що вони прагнули розкрити природу війни, але найчастіше обираючи за висхідну точку міркування конкретний інтерес, який і визначався як причина війни. Більше того, у відомій філософській концепції Геракліта уже сформульована теза про війну як утилітарну соціальну практику: «Війна – батько всього, цар всього; одних вона зробила богами, інших – людьми; одних вона зробила рабами, інших – вільними». Елементи розробки заявленої теми представлені описово-констатаційними працями мислителів античності і середньовіччя, у раціонально-логічних концепціях мислителів нового часу і просвітництва, утилітарно-сциєнтичних дослідженнях сучасних авторів, а також в теорії гри Й. Хейзинги, саркастично-сатиричних розмірковуваннях Е. Ротердамського та ін.

Мета цієї статті полягає у з'ясуванні особливостей війни як утилітарної соціальної практики, що зумовлено неможливістю на даному етапі розвитку людства забезпечити мирне співіснування та уникнути збройного протистояння.

Основний виклад матеріалу. Насамперед слід зазначити, що у сучасному суспільствознавстві, зокрема у теорії міжнародного права, війна розглядається у контексті більш ширшої соціальної практики – в межах збройних конфліктів. Термін «збройний конфлікт» є багатозначним і ним сьогодні позначають такі явища, як «війна», «збройний конфлікт міжнародного характеру», «збройний конфлікт неміжнародного характеру». Але в історико-подієвому шерегу історично першою була війна, саме тому Гуго Гроцій вважав, що війна є змаганням силою, яке є винятково збройним зіткненням держав.

Насьогодні теоретичне осмислення феномену війни акцентоване в таких питаннях як: війна є специфічним станом суспільства, її відмінність від миру, її сутність, ознаки і властивості; роль війни в житті людства, її вплив на якість життя в різних країнах; соціальні наслідки воєн; ціннісні аспекти війни; джерела і причини, політичні, економічні та ідеологічні детермінанти війни; моральні, етичні та правові питання війни; внутрішні суперечності війни; методологія дослідження війни як соціального та історичного явища; правове регулювання війни. Також слід зазначити, що війна як явище у сучасному суспільствознавстві активно досліджується в межах історії та у міжнародному праві, але ще не проводилися комплексні дослідження війни як соціальної практики, яка за певних умов може розумітися не лише як утилітарна, але і як не-утилітарна соціальна практика (тобто такий вид практики, який не має явно практичних ознак, традиційно до неутилітарних соціальних практик відносять мораль, мистецтво тощо).

Прийнявши за основу тезу «війна – утилітарна соціальна практика людства», спробуємо вибудувати сучасну онтологічну концепцію війни та з'ясувати особливості явища «війна» в межах поточного культурного моменту. Дослідження війни як соціальної практики стало можливим в результаті вичленення соціальних практик як самостійних соціальних феноменів лише з кінця другої половини ХХ століття, що пов'язане із дослідженням явищ повсякденності. Цікавим фактом є те, що поняття «соціальна практика» було запропоноване ще К. Марксом, і це поняття зберегло за собою місце у категоріальному апараті західних суспільствознавчих дисциплін, які переймалися питаннями співвідношення мікро- і макрозв'язків в соціумі, а також прагнули з'ясувати специфіку інтеграцій структур і дій. Але особливого поширення поняття «соціальна практика» набула після публікації праць П. Бурдьє та Е. Гідденса.

Актуальність розгляду війни як соціальної практики в межах сучасного суспільствознавства ще можна пояснити і настанням нової ери соціальних наук – ери «прагматичного повороту», особливістю якою в царині суспільствознавчих наук є те, що науковці кінця ХХ-початку ХХІ століття

закцентували свою увагу на соціальних практиках, трактуючи практики в широкому сенсі слова: соціальними практиками є все те, що роблять люди. Соціальні практики здатні конституювати/відтворювати ідентичності або розкривати основні способи соціального існування.

Соціальні практики в статусі самостійних соціальних феноменів знайшли своє теоретичне обґрунтування завдяки притаманному їм діяльнісному аспекта. Саме діяльнісний аспект уможливорює, за умови застосування діяльнісного підходу, розгляд усіх сфер людського буття як соціальних практик, оскільки людська діяльність має універсальний характер. Це пояснюється реалізацією діяльнісного потенціалу людини у всіх її сферах буття (включаючи і повсякденність), а результатом такої реалізації є різноманітні соціальні практики. На думку І. Глушко, соціальна практика є таким видом практики, «в ході якої конкретно-історичний суб'єкт, використовуючи суспільні інститути, організації та заклади, впливаючи на систему суспільних відносин, змінює суспільство і розвивається сам» [3]. Саме з таких позицій і розглянемо війну як сучасну соціальну практику та її зв'язок з міжнародним правом.

Сучасна війна як соціальна практика залежна від поточного соціокультурного контексту, а її нинішня специфіка визначається особливостями інформаційного суспільства. Сьогодні маємо справу з різкими содифікаціями «мережево-центричної війни». Мережево-центрична війна стала предметом детального розгляду авторів відомої статті А. Себровски і Дж. Гарстка «Мережево-центрична війна: її походження і майбутнє». Основна ідея статті полягає в тому, що сучасна війна це, насамперед, адаптивність (приспосованість в реальному часі до мінливих обставин), розгалуженої системи управління, тобто здійснюється перехід від окремих одиниць (солдат, батальйон, частина, вогнева точка, бойова одиниця тощо) до узагальнюючих систем; розгляд військових операцій в широкому інформаційному, соціальному, ландшафтному та інших контекстах; підвищення швидкості прийняття рішень і миттєвий зворотний зв'язок, який впливає на цей процес під час ведення військових операцій або підготовки до них [4]. Враховуючи досягнення науки, зокрема інформаційних технологій, варто мати на увазі, що кібер- та інформаційна війни є вагомими складниками мережево-центричної війни, оскільки «мають свою мету і конкретну задачу й застосовуються як до початку безпосередньо бойових дій, так і в ході самого озброєного конфлікту».

Кожна соціальна практика, і війна не виняток, має власне смислове ядро, яке визначає якість конкретної соціальної практики. Саме це ядро-сенси визначає особливості структури і функціонування суспільства як складної системи: сенс

виявляє себе через практики, «просвічує» через них (М. Хайдегер). Для війни таким ядром є першопочаткова зміна соціально-географічного ландшафту (а в подальшому суттєві зміни у всіх сферах суспільного життя) шляхом збройного протистояння.

Одним із моментів, які заслуговує на увагу в розрізі нашої статті є те, що війна є значною мірою ритуалізованою соціальною практикою та спирається на детально опрацьовану звичаєву практику. Ритуалізація війни і військової справи виявляється в цілому комплексі прийнятих дій, символів як обов'язкових. Що ж до звичаїв, то усім відоме *юс белум* є не чим іншим як сукупністю звичаїв, у відповідності з якими потрібно вести війни.

Попри те, що усі соціальні практики є взаємопов'язаними і переплетеними в канві єдиного життєвого простору, умовно можна провести їх регіоналізацію (про регіоналізацію соціальних практик вперше заговорив Е. Гідденс). Цим поняттям позначається зонування соціальних практик у просторі і часі, але це не означає, що соціальні практики є закритими, автономними явищами. Усі соціальні практики є взаємопроникними, що означає їх перетинання, дифузність. У нашому випадку йдеться про гнучкий і рухливий характер між військовою сферою, наукою, політикою, мораллю, ідеологією та юриспруденцією. За рахунок наявного взаємопроникнення війна як соціальна практика сьогодні є науково і технічно оснащеною, морально виправданою, політично доцільною і легальною. Навіть неглибокий аналіз специфіки окремо взятої війни як конкретної сукупності воєнних дій та її результатів може слугувати ілюстрацією до висловленого положення (наявність у сторін, які воюють, високотехнологічної зброї, новітніх засобів розвідки, інформаційне забезпечення, а невдовзі і широке застосування екзоскелетів тощо).

Як і будь-яка соціальна практика, війна має темпоральний характер, а тому що вона:

- неможлива без хронологічних меж. Є початок і кінець кожної окремо взятої війни, при цьому тривалість воєнних дій має широкий темпоральний діапазон: від Столітньої війни (1337—1453 рр.) до Шестиденної (5 червня 1967 р. – 10 червня 1967 р.). Сучасне міжнародне право чітко встановлює правила початку і закінчення війни, але людство найчастіше стикається з фактичними, але неоголошеними війнами (прикладом чого дії РФ на території сучасної України);
- є негомогенним часовим феноменом (війна може бути представлена у багатоманітних формах часу – соціальному, суб'єктивному, психологічному тощо, що пояснюється неоднозначністю сприйняття тривалості часу в різних обставинах та різними суб'єктами);

- має не стільки кількісний, стільки якісний вимір соціального часу – диференціювання якості часу здійснюється на основі інтересів, звичаїв та ін.;
- соціальний час війни має специфічну темпоральну схему (потреба у синхронізації і координації дій, а також створення ритму колективного життя), оскільки війна передбачає перебудову усього суспільного життя: функціонування військової економіки, суттєві зміни в інформаційному полі, законодавча діяльність, зміни в роботі органів місцевої влади і самоврядування, переорієнтація мистецтва на військову тематику, героїзацію воїнів своєї держави, карикатуризацію ворога тощо. Під час війни все життя суспільства зумовлюється інтересами озброєної боротьби – на війну працюють економіка і культура, право і мораль, педагогіка і релігія, усі інші складові суспільства а також направлені усі ресурси;
- з часових позицій у війні відображаються дії і взаємодія суб'єктів (наприклад, відчуття тривалості часу у бійців на фронті, які очікують на тилове забезпечення – відчуття швидкості використання наявного боєкомплекту порівнюється із повільними логістичними процесами по поповненню цього боєкомплекту; очікування евакуаційних рейсів тощо);
- потреба синхронізації і координації дій створює системи локального часу, варіативність яких залежить від обсягу і функції групи;
- війна як соціальна практика є невизначеною у своїй часовій тривалості щодо закінчення, а тому жодний, навіть детально опрацьований, план ведення воєнних дій не містить чітку хронологічну визначеність (дату) закінчення війни: свого часу «не спрацював Бліцкриг», в 2022 році «не працює» план захоплення військовими рф Києва за три дні;
- війна не наділена тотальною постійністю, а тому породжує невизначеність, яка пов'язана з випадковістю;
- контекстуальна та ситуативна: війна як соціальна практика пов'язана з явищем фону як культури в сенсі способу буття співтовариства на конкретному історичному етапі свого розвитку. Це означає, що в залежності від соціокультурного контексту війна як соціальна практика матиме різні значення та форми. Ван Кревельд чітко встановлює форми війни, які є сучасними: «я не можу сказати, що більше не буде звичних для нас війн між державами.

Війни строго типу ідуть в минуле, а домінують війни нового типу. <...> одні говорять про партизанську війну. Інші — про тероризм. Треті називають їх асиметричними війнами». Сучасні нові війни є «нетринітарними», тому що вони не вкладаються в потрібну схему: уряд-армія-населення. Ось такі війни і стають сьогодні більш значимими. Практично усі війни, які сильні держави вели після 1945 року, були війнами проти партизан, герильї, інсургентів, терористів, борців національного супротиву – називайте їх, як хочете, але всі ці війни були війнами «не за Клаузевіцем» [5].

Висновки. Війна є однією із утилітарних соціальних практик людства, яка сформувалася в результаті інституалізації повсякденного життя, чку людство прагне врегульовувати нормами міжнародного права. Згадувана нами мережево-центрична війна як сучасна соціальна практика є також породженням сучасного світу, яка виникла у відповідь на науково-технічні, соціальні та економічні зміни в суспільстві. Як соціальна практика війна на сучасному етапі розвитку людства тісно пов'язана з іншими соціальними практиками, зокрема з наукою, економікою, політикою, правом, мораллю та ін. війна як соціальна практика має власне смислове ядро, яке виявляється у спроможності цієї практики змінювати соціальний та географічний ландшафт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гутнер Г. Б. Наука в контексте человеческих практик. Конструктивизм и эволюционная эпистемология о начале науки. *Вопросы философии*. 2017. 7. URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1694&Itemid=52C.
2. Социологический словарь. URL: <http://encdic.com/sociology/Socialne-Praktiki-8356.html>.
3. Глушко И.В. Осмысление феномена социальных практик и возможностей их развития. URL: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/fik/1-2011-1-2/glushko.pdf.
4. Cebrowski, Arthur K. and John J. Garstka. Network-Centric Warfare: Its Origins and Future. U.S. Naval Institute Proceedings, January 1998. URL: http://www.dodccrp.org/files/ncw_report/report/ncw_0801.pdf.
5. Кревельд, М. Ван. Мы вступили в эпоху войн нового типа: интервью. «*Nota bene*». 2005. № 7. URL: <https://conflictmanagement.ru/12094-2/>.